

Hodnotové dominanty v současné literatuře psané ženami

ALENA ZACHOVÁ

Chceme-li se zabývat problematikou hodnotových dominant, tedy podstatných významů a kvalitativních přístupů ke zvoleným tématům v současné domácí umělecké próze, které ve své tvorbě preferují ženy-spisovatelky, je třeba upřesnit, že z celého spektra literatury psané ženami v posledních dvou až třech desetiletích nás zajímají především texty tematizující existenciální prožívání, zvláště ženských hrdinek, a způsob estetického ztvárnění tohoto existenciálního, ontologického prožitku.

V převážné většině textů našich autorek, jichž se toto vymezení týká (Eda Kriseová, Markéta Brousková, Sylvie Richterová, Daniela Hodrová, Alexandra Berková, Lenka Procházková nebo Zuzana Brabcová a další), se setkáváme s postavami mladých žen, prožívajícími krizi své identity zvláště v souvislosti s konečným přechodem z dospívání a mládí do dospělosti se všemi atributy tohoto vážného, avšak přirozeného existenciálního stavu, k němuž přináleží především definitivní osamostatňování se od rodičovských autorit, přebírání zodpovědnosti nejen za sebe, ale ve většině případů i za právě narozené nebo malé dítě, řešení partnerských konfliktů, profesní uplatnění apod. Jan Patočka tuto situaci označuje jako druhý základní existenciální pohyb projekce a sebedprodloužení, organizující okolní i lidský svět (Patočka 1992: 231–251). Tento pohyb má labyrintní charakter a otevírá cestu k individualizaci jedince.

V našem prostředí se k těmto charakteristickým, lze říci přirozeným životním situacím přidává navíc existenciální stav, který můžeme označit jako nepřirozený, a to je nutnost vyrovnávání se s totalitní společenskou realitou – do osudů hrdinek přímo či nepřímou vždy zasahující, nově se objevují i motivy života v paralelních společnostech (především v disentu) a v emigraci (děj sledovaných textů se odehrává od konce šedesátých let).

Problém života v nesvobodné společnosti, deformující mezilidské vztahy už ze své podstaty, spočívá v tom, že totalitní režim pro úspěšné fungování jedince stanovuje pouze velmi vágní pravidla, zdánlivě do soukromí jedinců nezasahuje, zároveň ale nepřipouští alternativy od tohoto sice nevyomezeného, ale jaksi obecně uznávaného a přijímaného konsenzu, což vede k trvalému znejišťování jednotlivců a postupné devalvací všech etických hodnot.

Hrdinky se proto přirozeně nevztahují především samy k sobě, k utváření a fungování svých individuálních intimních světů, ale vymezují se vždy i vůči autoritě totalitního zřízení. Právě hodnotové dominanty ukazují a zároveň i dosti nekompromisně odkrývají, do jaké míry jsou při vymezování nebo strukturování své identity schopné mobilizovat svoji vnitřní sílu a nezávislost, a do jaké míry je formuje a deformuje vnější totalitní realita. Na utváření identity jedince se vždy podílí vnitřní i vnější realita, totalitní autorita ale v našich textech zasahuje do života hlavních hrdinů zcela zásadně.

Jedním z textů, v nichž se výrazně uplatňuje paralela mezi osobní a společenskou krizí, je například román Ivy Pekárkové *Péra a perutě* (1988). Touha po svobodě, revolta vůči společnosti a neschopnost nalézt v ní jakýkoli hodnotový řád dovádí hrdinku až k prostituci. Stejně tak vakuum, vznikající po rozpadu tradičních rodinných hodnot, přivádí k prostituci i hrdinku Petry Hůlové v *Paměti mojí babičce* (2002); v obou případech se tento způsob katabáze ukazuje především jako sebedestruktivní. Dokazuje sice, že vnější realita není pro ukotvení identity postavy tak jako tak dostatečná, avšak zároveň také odhaluje skutečnost, že utváření identity mladého člověka je velmi obtížné nebo téměř nemožné bez identifikace s přijatelným vzorem.

Charakteristický typ ženské hrdinky, prožívající osobní krizové životní období v disentu, otevřeně vystupujícího proti totalitní moci, ztvárnila především ve *Smolné knize* (1991) Lenka Procházková. Obdobné téma se objevuje již v předchozích *Očních kapkách* (1982 v samizdatu, 1987), nastoluje zde problém postavení svobodné matky – režimem vnímané jako politicky nespolehlivý jedinec. Typické pro ženské postavy Procházkové je však

to, že se jim zdánlivě daří oddělit prožívání své ženské identity od uvedeného společenského kontextu. Hrdinka v *Očních kapkách* i ve *Smolné knize* se jako žena prezentuje nebo sebe prezentuje (v ich-formě) až téměř neuvěřitelně pozitivně (vzhledem k okolnostem, v nichž se děj odehrává), jako sebevědomá, dobře vypadající, žádoucí intelektuálka, která vcelku bezproblémově zvládá roli svobodné matky tří dětí. Tento typ pohledné, bezproblémové, vše zvládající mladé ženy však není přesvědčivě odvozen z jejího vnitřního naturelu (konečně ani roli svobodné matky si hrdinka nezvolila dobrovolně), spíše se zdá být odrazem ideálního obrazu společenského vnímání ženské role v naší společnosti sedmdesátých a osmdesátých let. Archetyp Koré, věčně mladé, krásné a submisivní ženy-milenky představoval srozumitelnou, méně problematickou stránku ženství, a proto byl ve společnosti vysoce hodnocen (ostatně je vysoce hodnocen i dnes).

Hrdinky Procházkové představují přesně ten typ žen, které se s touto společenskou objednávkou – většinou zcela nevědomky – ztotožnily. Dokonce ani působení v protitotalitních strukturách nedokázalo hrdinku od tohoto společenského klišé ochránit (četné motivy, zabývající se vzhledem, zdůrazňovaný motiv krásných dlouhých vlasů nebo motivy ženské rivality apod.). Tyto postavy však lze interpretovat také tak, že za jistých okolností je možné nebo dokonce nutné tyto dvě role (intimní život a veřejné působení) prožívat odděleně. Banální soukromý život by v tomto pojetí interpretace představoval nezbytný záchytný prostor pro další existenci.

Ať již vnímáme a charakterizujeme uvedené hrdinky tak či onak, hodnotový řád v tomto případě nevychází z vnitřního prožitku, zkušenosti, autenticity, ale je odvozen z vnějších zdrojů, z náhradních symbolů, proto se také postava Pavly Sukové nevyvíjí a v průběhu téměř dvou desetiletí řeší stále stejné problémy a dokonce i stejným způsobem (marnou snahu získat a udržet si partnera a otce svých dalších dětí).

Jednou z možností řešení krizových životních situací je pro hrdinky hledání a nalézání hodnotového řádu v návratu k dětství a k linii předků. Texty tohoto typu mají již bohatší vnitřní strukturu a jsou i různorodější.

Cestou od protestů k návratu k rodinným kořenům prošla hrdinka Zuzany Brabcové *Daleko od stromu* (1987). Vzpoura vůči vnějšímu světu, zvláště vůči jeho institucionálním podobám, prezentovaným především otcovskou a církevní autoritou (otec je evangelickým farářem), zkušenostmi s vězněním přítele za pokus o překročení hranic a pobytem v blázinci po pokusu o sebevraždu přivádějí hlavní hrdinku k postupnému odvracení se od vnějších „opor“ k větší důvěře k vnitřnímu prožívání a touze pochopit životní zkušenosti svých předků.

Zvláštní způsob propojení dobové atmosféry s hledáním identity ženských hrdinek využívá ve své volné trilogii (*Podobojí*, 1991, *Kukly*, 1991, *Théta*, 1992) Daniela Hodrová, její postavy ztrácejí individuální charakter a stávají se médiem, skrze něž promlouvá k současnosti minulost a je anticipována budoucnost. Mezi vypovídající subjekt hlavní hrdinky a její alter ego se dále volně včleňuje autorský subjekt, vystupující pod jménem samotné autorky, ale i postavy z reálného a fiktivního světa; žije hrdinové se mísí s bytostmi, které již nežijí, proto lze v tomto případě hovořit až o depersonalizaci postav. Tento způsob prezentace napomáhá hlavní hrdince vytvořit si dostatečný odstup od prožívané reality, podstatným rysem je antiiluzivnost, umožňující intelektuální reflexi dané situace.

Odlišný způsob zvolila autorka v případě románu *Ztracené děti* (1997). Antiiluzivní přístup nahradila vnitřním poznáním a pochopením životní situace hlavní hrdinky. Prostřednictvím symbolických paralelních příběhů, souvisejících s osudy svých ženských předků (matky, babičky a prababičky), došla hlavní hrdinka k poznání, že jejich osudy se nápadně podobají jejím vlastním a její traumata jsou tedy do značné míry způsobena přebíráním zakódovaných rodinných modelů chování v partnerských vztazích. Teprve po pochopení této skutečnosti získává příležitost vykročit z koloběhu opakujících se rodinných tragédií. V tomto případě je před intelektuálním poznáním upřednostněn kvalitativní vývoj ústřední postavy.

Podobně je strukturován vnitřní řád hlavních hrdinek v *Kočičích životech* (1997) Edy Kriseové, Aňa k němu dospívá postupně,

její citlivost, reagující na traumatizující zážitky z dětství (zvláště nelásku ze strany matky), se transformuje do mimořádně bohatého vnitřního fantazijního světa. Životní rovnováhu jí přináší až šťastné manželství, během něhož dospívá v silnou a životaschopnou bytost. Právě tato vnitřní jistota a samozřejmost, s jakou přijímá svůj životní úděl, pomáhá nejen jí samotné, ale i jejím dcerám překovávat těžká životní období, zvláště drastické válečné události (příběh vypráví o osudu volyňských Čechů v době okolo druhé světové války, hrdinky zažívají věznění, transporty jiných rodin a spolužáků do lágrů apod.). Vnitřní víra ve smysluplnost života jim umožňuje nejen fyzicky přežít, ale dokonce dojít až do stádia klidu a vyrovnanosti.

Vnější realita v těchto textech tvoří prostorový rámec, v němž životy hrdinek nutně probíhají, avšak svoji identitu si přirozeně vytvářejí na základě rodinných vzorů, zkušeností uchovávaných v paměti generací, zvláště ženských předků, také proto jsou vůči totalitní realitě odolnější a méně podléhají společenským tlakům. V případě, že jsou tyto vazby oslabeny či zcela zpřetrhány (pro hrdinku Ivy Pekárkové je například typické, že její rodiče zahynuli a vztah k babičce je spíše formální), mohou hrdinky projít také klasickou iniciací, představující existenciální průlom či vlastní sebepochopení (ve smyslu Patočkova třetího existenciálního pohybu). Tento typ literatury se však u nás vyskytuje spíše sporadicky, příkladem může být Anna z románu *Ryby raky* (1985 v samizdatu) Edy Kriseové. Kriseová se navíc jako jedna z mála našich autorek zabývá také existenciálním prožíváním stárnoucích žen, a to nejen v *Kočičích životech*, ale i v *Misericordii* (1999).

V textech autorek tvořících v zahraničí se setkáváme především s motivem návratů do dětství, ať již jde o Sylvii Richterovou a její *Slabikář otcovského jazyka* (1991) nebo Markétu Brouskovou v *Českých tarokách* (1994). Poválečnou atmosféru a následná padesátá léta vnímají prostřednictvím intenzivního prožívání dítěte a toto období pro ně také představuje výchozí bod, k němuž se vracejí a po dalších životních zkušenostech si ho pro sebe vždy i znovu interpretují.

Ukazuje se, že možností, jak přistoupit k řešení osobní existenciální situace – což ve své podstatě představuje hodnotové dominanty textů –, je více, od těch spíše destruktivních (u Pekárkové) přes popis dané situace (u Lenky Procházkové) až po návrat k „bodu nula“ – k dětství a linii předků či po uskutečněnou iniciaci (například v románu *Ryby raky* Edy Kriseové).

Přes tuto rozdílnost v přístupu k existenciálním krizovým situacím v životě hlavních hrdinek se opakuje jeden výrazný motiv: vyrovnávání se s otcovskou autoritou a obecně oslabený vliv matky (výjimku tvoří *Kočičí životy* Edy Kriseové a *Ztracené děti* Daniely Hodrové). Otcové však svým dcerám neposkytují očekávanou oporu (Anino zklamání v románu *Ryby raky*, hlavní hrdinky prózy *Daleko od stromu*, v *Temné lásce*, 2000, Alexandry Berkové, v *Indiánském běhu*, 1992, Terezy Boučkové a podobně), také partneri se ukazují jako neživotaschopní, dokonce zcela nezodpovědní, neschopní postarat se o těhotnou partnerku a dítě (texty Lenky Procházkové). I v tomto směru se zřejmě projevuje vliv pseudootcovské autority (tedy autority direktivně budované z vnějšího popudu bez skutečné životní síly a energie), posilované totalitním režimem, s nímž se musejí hrdinky námi sledované prózy vyrovnávat.

Literatura

PATOČKA, Jan
1992 *Přirozený svět jako filozofický problém* (Praha: Československý spisovatel)

Doc. PhDr. Alena Zachová, CSc., Univerzita Hradec Králové